

K.B. AKMEDJANOV, A.X. SATTOROV

AUDITGA KIRISH

TOSHKENT

65.032
AGY

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI

**Karimjon Axmedjanov,
Alisher Sattorov**

AUDITGA KIRISH

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi
tomonidan darslik sifatida tavsiya etilgan.

UO*K:658.1(07)
KBK 65.052

K.B.Axmedjanov, A.X.Sattorov. Auditga kirish. Darslik. – T.:
«Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2021, 448 b.

ISBN: 978-9943-7420-5-5

Mamlakatimizda iqtisodiy sohada islohotlarni chuqurlashtirish va erkinlashtirish borasida makroiqtisodiy va moliyaviy barqarorlikka erishish asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. Bu o'z navbatida auditorlik tashkilotlari oldiga bir qancha masalalarni dolzarb qilib qo'yadi, jumladan: xo'jalik yurituvchi subyektning moliyaviy hisoboti va boshqa moliyaviy axboroti to'g'riligi va qonun hujjatlariga mosligini aniqlash maqsadida auditorlik tekshiruvini o'tkazish xo'jalik yurituvchi subyektlar moliyaviy-xo'jalik, shuningdek, ishlab chiqarish faoliyatining samaradorligini oshirish, xususiy va xorijiy investitsiyalarni keng jalb qilish, subyektlar o'rtasida hisob-kitoblarni yo'lga qo'yish hamda debitorlik va kreditorlik qarzlarini kamaytirish, auditorlik tekshiruvidan o'tkazish, budjet bilan soliq va boshqa to'lovlar bo'yicha hisoblashishni amalga oshirish, me'yoriy-huquqiy hujjatlar yuzasidan maslahatlar berish va boshqa malakali xizmatlar ko'rsatish borasida auditorlik faoliyatiga ehtiyoj tobora oshib bormoqda.

Auditorlik sohasidagi ana shu ehtiyojdan kelib chiqqan holda mualliflar i.f.d., prof. K.B. Axmedjanov va i.f.f.d. (PhD) A.X. Sattorovlarning muallifligida "Auditga kirish" nomli mazkur darslik nashr etildi. Ushbu darslik auditorlik faoliyatining tarixiy va zamonaviy rivojlanish bosqichlarini o'rgangan holda muhim o'zgarishlar, o'ziga xos qirralar, ularning sabablarini auditorlik faoliyatining zamonaviy talablaridan kelib chiqqan holda bayon etgan. Darslikda auditorlik faoliyatining rivojlangan g'arb davlatlaridagi nazariy va amaliy jihatlariga ham keng e'tibor qaratilganligi, milliy va xorijiy audit amaliyotidagi o'ziga xos farqli qirralar bayon etilganligi mazkur darslikning zamonaviylik talablariga javob berishidan darak beradi.

Darslik O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan tasdiqlangan dasturga muvofiq tayyorlangan. Unda Respublikamiz va xorijda chop etilgan darsliklarda, monografiyalarda bayon etilgan qarashlar va konsepsiyalar umumlashtirilgan. Har bir bob yakuni xulosalar, nazorat va muhokama uchun savollar bilan boyitilgan.

Darslik oliy o'quv yurtlarining iqtisodiyot va boshqa ta'lim yo'nalishlari talabalari, magistrantlari, shuningdek, professor-o'qituvchilar va audit sohasi bilan shug'ullanayotgan mutaxassislar uchun mo'ljallangan.

UO*K:658.1(07)
KBK 65.052

Taqrizchilar:

I.N. Quziyev

Toshkent moliya instituti "Audit" kafedrasini mudiri, iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

N.Sh. Xajimurotov

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti "Moliyaviy tahlil va audit" kafedrasini mudiri, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.

ISBN: 978-9943-7420-5-5

«Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2021

KIRISH

Iqtisodiy islohotlarning yanada chuqurlashishi sharoitida hamda O'zbekiston Respublikasida bozor iqtisodiyotini jadallash-tirish va erkinlashtirishda hamda xususiy tadbirkorlik sektori barqarorligini ta'minlashda audit tizimi muhim ahamiyat kasb etadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida audit faoliyat ko'rsatayotgan xo'jalik subyektlarining asosiy ko'rsatkichlari samaradorligini baholashda katta rol o'ynaydi va korxonalarining moliyaviy faoliyati, boshqaruvi, muammoli savollari, ularning yechimi bo'yicha asosiy tavsiyalarni beradi. Bu o'z navbatida esa milliy iqtisodiyotning xususiy sektorini rivojlantirishda, shu jumladan moliyaviy munosabatlar va xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyatga ega.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "makroiqtisodiy barqarorlik – iqtisodiy islohotlar-ni mustahkam poydevoridir. Shuning uchun 2021-yilda Tadbirkorlarga yanada qulaylik yaratish maqsadida 105 ta litsenziya va ruxsatnoma turlari bekor qilinadi, 115 tasi bo'yicha esa tartib-qoidalar soddalashtiriladi. Tadbirkorlik faoliyati bilan bog'liq 5 mingga yaqin normativ-huquqiy hujjatlar qayta ko'rib chiqilib, ularning soni qisqartiriladi hamda Tadbirkorlik kodeksi ishlab chiqiladi. Shuningdek, 2021-yilda iqtisodiyotning kamida 5 foizga o'sishini, budjet defitsiti yalpi ichki mahsulotga nisbatan 5,4 foizdan oshmasligini ta'minlashimiz zarur. Kelgusi 2 yilda esa budjet defitsitini 2 foizdan oshirmaslik bo'yicha Hukumat zarur chora-tadbirlarni belgilashi lozim."¹

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevral-dagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi² PF-4947-sonli Farmonida belgilangan 2017–2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning "2021-yilda mamlakatimizni rivojlantirishning eng muhim ustuvor vazifalari to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Parlamentga Murojaatnomasi". 2020-yil 29-dekabr.

² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi PF-4947-sonli Farmoni.

strategiyasida¹ belgilangan vazifalardan kelib chiqib, O'zbekistonda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar davrida auditorlik faoliyatining me'yoriy-huquqiy va uslubiy bazasi takomillashtirilmoqda, shuningdek, auditorlik faoliyatini litsenziyalashning soddalashtirilgan va muddatsiz tizimi joriy etilmoqda, bu auditorlik xizmatlari bozorining shakllanishiga va mahalliy auditorlik tashkilotlari auditorlik kompaniyalarining yirik xalqaro tarmoqlariga kirishini ta'minlashga imkon yaratadi.

Jahon iqtisodiyotiga jadal sur'atlar bilan integratsiyalashayotgan O'zbekistonda hozirgi kunda xalqaro moliyaviy hisobotlar va audit standartlariga o'tish masalalariga alohida e'tibor berilmoqda. Mamlakatimizda auditorlik faoliyatini yanada takomillashtirish zarurati bozor iqtisodiyoti talablariga javob beradigan tijorat direktori, moliya direktori, mijozlar bilan ishlash va xaridlar bo'yicha loyiha menejeri va boshqa yangi lavozimlarni xalqaro amaliyotga mos ravishda, ularning mansab majburiyati va vazifalarini aniq belgilagan holda, keng joriy etish vazifalari orqali ham namoyon bo'ladi.

2018-yil 19-sentabr da O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3946-son «O'zbekiston Respublikasida auditorlik faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori qabul qilindi. Qarorda belgilanganidek, qator muammolar va kamchiliklar auditorlik faoliyatining yanada rivojlanishiga, boshqarishga oid qarorlarni qabul qilish va korporativ boshqaruv sifatini oshirish uchun auditorlik xizmatlarining ahamiyatini oshirishga to'sqinlik qilmoqdaligi, ularni bartaraf etish uchun esa auditorlik xizmatlari bozorining rivojlanishi uchun sharoitlarni yanada yaxshilash va auditorlik faoliyatini tartibga solishda xalqaro standartlarga muvofiq zamonaviy yondashuvlarni joriy etish maqsadida auditorlik faoliyatini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini amalga oshirishni ta'minlash belgilangan.

So'nggi yillarda yurtimizda iqtisodiyotning jadal sur'atlarda rivojlanishi, xorijiy investitsiyalar jalb qilish, investorlarga to'g'ri va zarur axborotlarni yetkazib berish, shuningdek, aksiyadorlik jamiyat-

lari, sug'urta tashkilotlari va banklari faoliyatini takomillashtirish hamda ularni xalqaro bozorlarga olib chiqishga alohida ahamiyat berilmoqda. Shu munosabat bilan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevraldagi "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4611-sonli qarori qabul qilindi. Mazkur qarorga muvofiq aksiyadorlik jamiyatlari, tijorat banklari, sug'urta tashkilotlari va yirik soliq to'lovchilar toifasiga kiritilgan yuridik shaxslar 2021-yil 1-yanvardan boshlab MHXS asosida buxgalteriya hisobi yuritilishini tashkil etadi va 2021-yil yakunlaridan boshlab moliyaviy hisobotni MHXS asosida tayyorlaydi.

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida xo'jalik yurituvchi subyektlar auditning amaldagi holatini tahlil qilish, uning maqsadi, vazifalari, tamoyillari, usullari hamda axborot-tahlil bazasini o'rganish, nazoratdagi o'rninga obyektiv baho berish; xalqaro ilg'or tajriba va milliy iqtisodiyotning o'ziga xos xususiyatlarini e'tiborga olgan holda xo'jalik yurituvchi subyektlarda auditni samarali tashkil etish; milliy iqtisodiyotning o'ziga xos xususiyatlarini e'tiborga olgan holda auditorlik xizmati faoliyatini tartibga soluvchi xalqaro standartlarni amaliyotga joriy etish borasida keng miqyosda ishlar olib borishni taqozo etadi.

Shu o'rinda muhtaram o'quvchi e'tiboriga taqdim etilayotgan mazkur "Audit kirish" nomli darslik yuqorida ta'kidlangan dolzarblikdan kelib chiqqan holda nashrga tayyorlangan. Mazkur darslikda auditorlik faoliyatining tarixiy va zamonaviy rivojlanish tendensiyalari o'rganilgan holda, muhim o'zgarishlar, o'ziga xos qirralar, ularning sabablari auditorlik faoliyatining zamonaviy talablaridan kelib chiqqan holda bayon etilgan. Darslikda auditorlik faoliyatining rivojlangan g'arb davlatlaridagi nazariy va amaliy jihatlariga ham alohida e'tibor berilganligi, milliy va xorijiy audit amaliyotidagi o'ziga xos farqli qirralar bayon etilganligi mazkur darslikning zamonaviylik talablariga javob berishidan darak beradi. Shu bilan birga, darslikda bank muassasalari va mustaqil xo'jalik yurituvchi subyektlardagi audit tizimining tashkiliy va huquqiy asoslariga oid muhim farqli jihatlar batafsil yoritilgan.

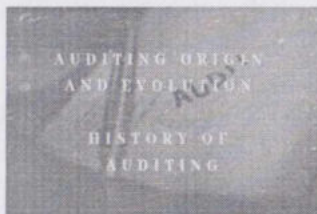
Ushbu darslik 16 bobdan iborat bo‘lib, unda auditorlik faoliyati tashkiliy-huquqiy hamda ilmiy-uslubiy asoslari batafsil bayon etilgan. Xususan, auditorlik faoliyatining tahlili va auditorlarni sertifikatlash tizimi, auditorlik tekshiruvi jarayonida ichki nazorat tizimini o‘rganish va baholash asoslari, ma’lumotlarni elektron qayta ishlash tizimida audit tekshiruvi uslubiyati masalalari o‘z aksini topgan. Har bir bob yakunida o‘rganilgan mavzuga doir nazorat savollari keltirilgan va mavzuning muhim, amaliy qirralari jadval hamda rasm ko‘rinishida tasvirlangan. Bu esa o‘quvchiga darslikda bayon etilgan mavzularni yanada samarali o‘zlashtirishiga imkon yaratadi. “Auditga kirish” nomli mazkur darslikni tayyorlashda Respublikamizdagi audit sohasining yetakchi mutaxassislari ilmiy ishlari bilan bir qatorda g‘arb davlatlari, xususan AQSH, Buyuk Britaniya olimlarining ilmiy izlanishlari mahsulidan ham samarali foydalanilgan. Bu esa mazkur darslik xorij tajribasini o‘zida yoritishi bilan bir qatorda, milliy va g‘arb audit tizimi o‘rtasidagi qiyosiy tahlil olib borish uchun ahamiyatli vosita bo‘lib xizmat qilishidan darak beradi.

Shuningdek, mazkur darslikni tayyorlash jarayonida har tarf-lama ko‘rsatgan ko‘maklari uchun o‘z oila a‘zolarimizga ham chuqur minnatdorchilik bildiramiz va darslikni ularga bag‘ish-laymiz.

Ushbu darslikni yaratishda mualliflar o‘z oldiga qo‘ygan asosiy maqsad – audit sohasida yetishib kelayotgan yangi kadrlar auditorlik faoliyati asoslarini chuqur va samarali o‘rganishlarida ko‘mak-lashishdan iborat ekan, Siz muhtaram o‘quvchiga ana shunday ulkan rejalarigizning amalga oshishida muvaffaqiyatlar tilab qolamiz!

I BOB. AUDITORLIK FAOLIYATINING ASOSLARI

1.1. Auditning mohiyati va ahamiyati

Audit atamasi lotin tilidan olingan bo‘lib, «eshituvchi», «eshitmoq» ma‘nolarini anglatadi. Ushbu atamaning amaliyotga kirib kelishi borasida turli qarashlar mavjud. Ularni quyidagi uch asosiy guruhga ajratish mumkin:

1. Qadimda insonlar hali o‘qish va yozish san‘atidan bexabar bo‘lgan davrda, biror hudud hukmdori doimiy ravishda o‘z boyliklari miqdori haqidagi ma‘lumotga ehtiyoj sezgan. Shunda hukmdor dastlabki auditorlar xizmatidan foydalangan. Ya‘ni shu hukmdor egaligida bo‘lgan boyliklar, xususan, qoramolga qarash, parvarishlash majburiyatini olgan xodimlar yilning ma‘lum bir vaqtida auditorlarga shu boyliklarni tasvirlab, aytib berganlar. Bir oz vaqt o‘tgach shu auditor ushbu xodimlarni yana bir bor tinglagan va avvalgi, shuningdek, keyingi ma‘lumotlar o‘rtasida qanday farq borligi yoki bunday farqlar yo‘qligi to‘g‘risida hukmdorga hisobot bergan.¹

2. Ikkinchi qarashga asosan, o‘rta asrlar davrida, g‘arb mamlakatlarida davlat moliya idorasi keng jamoatchilik oldida yillik yakuniy moliyaviy axborotlarni o‘qib eshittirgan. Ushbu eshittirish orqali jamoatchilik, to‘lanayotgan soliqlar to‘g‘ri maqsadlar yo‘lida, isrofgarchiliklarga yo‘l qo‘yilmagan holda ishlatilayotganiga ishonch hosil qilgan. Bu jarayonda auditor, ya‘ni «tinglovchi» vazifasini jamoatchilik o‘tagan.²

3. Uchinchi qarash shundan iboratki, g‘arb mamlakatlari diniy bilim muassasalari, ya‘ni monastirlarda ta‘lim berayotgan o‘qituvchilar o‘z o‘quvchilari orasidan eng iqtidorli, darslarni talab darajasida o‘zlashtirayotgan o‘quvchilarni tanlab olganlar va ularga qolgan o‘quvchilarning kitobni bexato o‘qiyotganliklarini tinglash orqali tekshirib borish vazifasini yuklaganlar. Ushbu qarashga asosan,

¹ D. Taylor, G. Glezen «Auditing: integrated concepts & procedures»

² «Principles of auditing» / Walter B. Meigs, O. Ray Whittington, Kurt Pany, Robert F. Meigs. – 9th edition.

auditor, ya'ni «tinglovchi» atamasi shu iqtidorli o'quvchilarga nisbatan qo'llanilish asosida amaliyotga kirgan.¹

Ushbu qarashlar audit atamasining kelib chiqishiga doir turli fikrlarni ilgari sursada, ular o'rtasida auditning mohiyatiga doir umumiylik ham mavjud. Ushbu umumiylik shundan iboratki, yuqoridagi holatlarning har birida auditor:

– jamoatchilik ishonchini qozongan;

– o'zining ma'lum bir qobiliyati, bilimi bilan o'zgalardan ajralib turgan;

– jamiyat farovonligi, rivoji yo'lida xizmat qilgan shaxs sifatida namoyon bo'ladi.

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlardan shu narsa ma'lum bo'ldiki, audit sohasi o'zining u yoki bu ko'rinishida insoniyatning qadim tarixi davomida doimo mavjud bo'lgan. Albatta hozirgi zamonaviy audit o'zining yuqorida keltirilgan davrlardagi mohiyatidan tubdan farq qiladi.

Shu o'rinda, ushbu sohaning XXI asrga qadar yetib kelishiga asosiy sabab nimada, degan haqli savol yuzaga kelishi mumkin. Bunga sabab – jamiyatning audit sohasiga ehtiyojidir. Jamiyat ehtiyoji bo'lmaganda edi, audit shunday uzoq rivojlanish bosqichini bosib o'tmagan bo'lar edi. Jamiyat tomonidan bu sohaga ehtiyojning yuzaga kelishidagi asosiy omil esa jamiyatning ishonchli moliyaviy axborotga ehtiyojidir.

Moliyaviy axborot moliyaviy munosabatlarning natijasi sifatida yuzaga keladi. Moliyaviy munosabatlar esa u yoki bu ko'rinishda qadim davrlardan, xususan, ibtidoiy jamoa tuzumi davridayoq mavjud bo'lgan. Moliyaviy munosabatlarni yuzaga keltiradigan asosiy omillar (1) resurslar; (2) shu resurslarga doir axborot. Jamiyat resurslarni ayriboshlash, ular bilan savdo-sotiq qilish jarayoni asosida hayot kechiradi. «Iqtisodiyot otasi» hisoblangan shotland mutafakkiri Adam Smit tomonidan 1799-yilda yozilgan «Xalqlar boyligi» nomli asarda ta'kidlanganidek, ushbu jarayonda jamiyatning har bir a'zosi o'z shaxsiy manfaatini ko'zlagan holda ish tutadi. Natijada jamiyatni "ko'rinmas qo'l" boshqarayotgandek bo'ladi va jamiyat rivojlanadi. Demak, jamiyat vakillari manfaatlari doimiy ravishda to'qnashadi.

¹ P.A. Алборов, Л.И. Хоружий, С.М. Концевауа «Основи аудита». – М.: «Дело и сервис», 2001.

Afsuski, bu manfaatlar doim ham o'zaro mos tushavermaydi. Bundan kelib chiqib, Adam Smit ta'rifi qo'shimcha tarzda shuni keltirish lozimki, manfaatlar to'qnashuvi jarayonida har bir vakil o'z manfaatini halol, qonuniy asosda ko'zlagan holda ish tutishi lozim. Aks holda jamiyat taraqqiyot sari emas, balki inqiroz sari yuz tutadi.

Ushbu jarayonda tenglikni ta'minlash, biror shaxsning boshqa bir shaxs hisobiga o'z manfaatlariga erishishiga yo'l qo'ymaslik maqsadida, jamiyatda moliyaviy munosabatlar borasida o'ziga xos hakamga ehtiyoj yuzaga keladi. Ushbu vazifani esa auditor bajaradi.

Qimmatli qog'ozlarni sotib olish yoki sotishga doir qaror qabul qilayotgan investor, kredit taqdim etish masalasini ko'rib chiqayotgan bank, korxonalarni daromad solig'iga tortish asosida davlat budjetiga kirimni ta'minlayotgan soliq idoralarning barchasi ikkinchi bir tomondan taqdim etilgan moliyaviy axborotga tayangan holda ish tutadilar, qaror qabul qiladilar. Ushbu vaziyatda, axborot yetkazib beruvchilar manfaati ushbu axborotdan foydalanuvchilar manfaatlari bilan bevosita to'qnashadi. Bunday holatda auditor hakamlik qilmas ekan, biror shaxs tomonidan faqat o'z manfaatlarini ko'zlagan holda taqdim etilgan noto'g'ri ma'lumotlarga asosan investor zarar ko'rishi, bank taqdim etgan kreditlaridan mahrum bo'lishi, soliq idoralari esa aslida undirilishi lozim bo'lgan soliq summasidan kam miqdordagi summani undirishlari mumkin. Natijada jamiyatning har bir a'zosi zarar ko'radi.

Ushbu vaziyatda auditorning ishtirok etishi jamiyatga qanday foyda keltiradi? Avvalo, auditor taqdim etilgan moliyaviy axborot aslida noto'g'ri ekanligini investorga, bankka oldindan ma'lum qiladi. Natijada ular noto'g'ri qaror qabul qilmaydilar, o'z mablag'larini daromad keltiradigan tarmoqlar, korxonalar o'rtasida taqsimlaydilar va jamiyat faqat foyda ko'radi.

Yuqoridagi holat shuni ko'rsatadiki, auditor jamiyatda o'ta muhim va mas'uliyatli o'rin egallaydi. Uning jamiyat farovonligi va taraqqiyotiga qo'shadigan hissasi nihoyatda katta.

1.2. Auditorlik faoliyatining maqsadi va vazifalari

Audit va auditorlik faoliyatiga shu sohaga oid turli adabiyotlar va professional tashkilotlar tomonidan turlicha ta'riflar keltirilgan.

Xususan, Rossiya Federatsiyasi «Auditorlik faoliyati to'g'risidagi qonuni»da «Audit – belgilangan tartibda jalb etilgan auditor tomonidan, tashkilot buxgalteriya hisobotlarining to'g'riligi yuzasidan o'z fikrini bildirishi maqsadida, shu tashkilot buxgalteriya ma'lumotlarini mustaqil ravishda o'rganishdir» deyilgan. Audit sohasida sermahsul ilmiy izlanish olib borayotgan bir qator rus mutaxassislari auditorlik faoliyatiga quyidagicha ta'rif keltirilganlar: «Auditorlik faoliyati – auditorlik firmalari tomonidan iqtisodiy subyektlarning moliyaviy hisobotlari, hisob-kitob hujjatlari, soliq deklaratsiyalari va boshqa moliyaviy majburiyatlarini mustaqil ravishda tekshirishga yo'naltirilgan tadbirkorlik faoliyatidir».

G'arbda, xususan, AQSHda «audit» atamasiga ta'rif berishda 1971-yilda Amerika Buxgalterlar Assotsiatsiyasi (American Accounting Association) tomonidan ishlab chiqilgan quyidagi ta'rif keng bayon etiladi: «Audit – iqtisodiy faoliyat va voqealarga doir ma'lumotlarni, ularning belgilangan mezonlarga moslik darajasini o'rganish maqsadida, qo'lga kiritishga, baholashga va natijani manfaatdor shaxslarga taqdim etishga yo'naltirilgan tizimlashgan jarayondir». Amerika Sertifikatlangan Jamoat Buxgalterlari Instituti (American Institute of Certified Public Accountants) keltirgan ta'rifga ko'ra esa «Audit – maxsus belgilangan auditor tomonidan kompaniyaning moliyaviy hisobotlarini mustaqil ravishda o'rganish va ushbu hisobotlarning AQSH umumqabul qilingan buxgalteriya tamoyillari (US Generally Accepted Accounting Principles)ga mos kelishi yuzasidan o'z fikrini bayon etishdir». Umuman olganda, AQSHlik mutaxassislar auditga iqtisodiy subyektning faoliyati va holatiga doir ma'lumotlarni to'plash va baholashga qaratilgan tizim sifatida qaraydilar.

Ba'zi yevropalik mutaxassislar esa auditni moliyaviy hisobotlardan foydalanuvchilar uchun shu hisobotlarga doir axborot riskini minimallashtirishga yo'naltirilgan faoliyat deb ta'kidlaydilar. Shotlandiya Sertifikatlangan Buxgalterlar Instituti (Intitute of Certified Accountants in Scotland) keltirgan ta'rifga ko'ra esa «Audit – boshqaruv tizimining samaradorligi va butligini, moliyaviy hisobotlarning to'liqligini ta'minlashga yo'naltirilgan kompleks chora-tadbirlar majmuyidir».

Bizning fikrimizcha, «Audit – shu sohada faoliyat yuritish huquqiga ega bo'lgan shaxslar tomonidan korxonada moliyaviy axborotining to'g'ri va to'liqligini, ma'lum qonun-qoidalarga asosan tuzilgani yoki ularga mos tushishini tekshirish va natijani manfaatdor tarafga yetkazishga yo'naltirilgan faoliyatidir». Ushbu ta'rifda keltirilgan «moliyaviy axborot» jumlasini, birinchi navbatda, buxgalteriya axborotini anglatadi.

Yuqorida keltirilgan ta'riflardan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, auditorlik faoliyatining asosiy vazifasi moliyaviy axborotning haqqoniy va to'liqligi yuzasidan fikr bildirishdan iborat. Ammo auditorlik faoliyati faqatgina tekshirish va fikr bildirish funksiyalaridan iborat bo'lmay, auditorlar tomonidan soliq, moliyaviy boshqaruv, axborot texnologiyalari va boshqa bir qator sohalar bo'yicha qo'shimcha ravishda kasbga doir xizmatlar ham ko'rsatiladi.

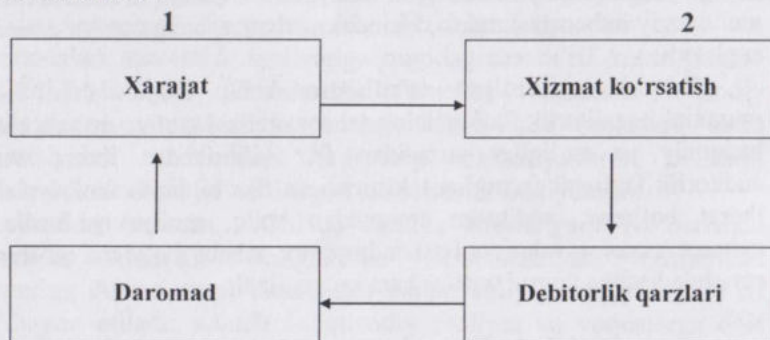
1.3. Audit predmeti va tekshiruv uslubiyoti

Audit ham boshqa bir qator amaliy sohalar kabi o'z predmeti va shu predmetni o'rganish uslubiyatiga ega. Ushbu sohaning tekshiruv predmeti bo'lib birinchi navbatda korxonaning moliyaviy hisobotlari hisoblanadi. Mustaqil auditor ushbu moliyaviy hisobotlarning belgilangan qonun talablari asosida tuzilgani va shu korxonaning moliyaviy holati, moliyaviy holatidagi o'zgarishlar va pul oqimlari to'g'risida to'g'ri va to'liq ma'lumot berayotganligi yuzasidan o'z fikrini bildirishi uchun qo'llaydigan chora-tadbirlari majmuyi audit tekshiruvining uslubiyati hisoblanadi.

O'z navbatida shuni ta'kidlash joizki, moliyaviy hisobotlar bir necha varaq qog'ozdan tashkil topgan hujjat bo'lsada, ularning ortida korxonalarda uzoq davr mobaynida sodir etilgan minglab, hattoki millionlab operatsiyalar natijalari turadi. Ularning ma'lum xususiyatlariga ko'ra guruhlashtirilishi va umumlashtirilishi natijasida esa moliyaviy hisobotlar shakllanadi. Demak, moliyaviy hisobotlar audit aslida korxonada sodir bo'lgan minglab operatsiyalar auditini anglatadi. Shunday ekan, auditning asl predmeti, korxonada moliyaviy hisobotlarida guruhlashtirilgan va umumlashtirilgan operatsiyalardir. Ushbu operatsiyalar korxonalar faoliyat turiga ko'ra turlicha, ammo takrorlanuvchi xususiyatga ega bo'ladi. Korxonalar o'z faoliyat turiga ko'ra quyidagi asosiy uch guruhga bo'linadi:

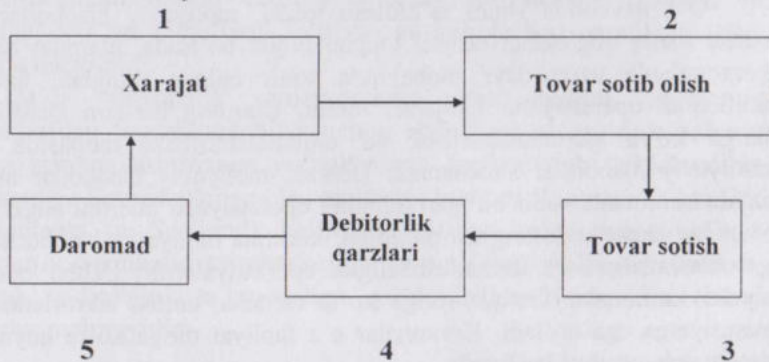
1. Xizmat ko'rsatuvchi korxonalar.
2. Savdo korxonalari.
3. Ishlab chiqaruvchi korxonalar.

Xizmat ko'rsatuvchi korxonalarda faoliyat jarayonini quyidagicha tasvirlash mumkin:

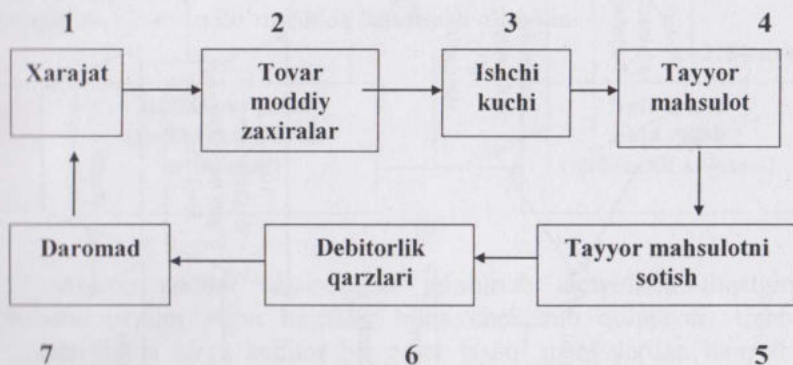

Ushbu chizmadan shu narsa ayon bo'ladiki, xizmat ko'rsatuvchi korxonalarda audit predmeti to'rt asosiy guruhdan tashkil topgan (Xarajatlar; Xizmat ko'rsatish; Debitorlik qarzlari; Daromad). Auditor tekshiruv jarayonida korxonaning shu to'rt bosqichda sodir etilgan operatsiyalarini mustaqil tekshirib chiqadi va tekshiruv natijasini korxonaga taqdim etgan moliyaviy hisobotlarda keltirilgan ma'lumotlar bilan o'zaro taqqoslaydi.

Savdo korxonalari faoliyatida audit predmeti quyidagi besh jarayondan kelib chiqadi:

Ishlab chiqaruvchi korxonalarda operatsion sikl bir oz murakkab ko'rinishga ega bo'lganligi sababli audit predmeti ham ko'proq bo'ladi. Bu tur korxonalarda audit predmeti quyidagi yetti elementdan tashkil topgan:

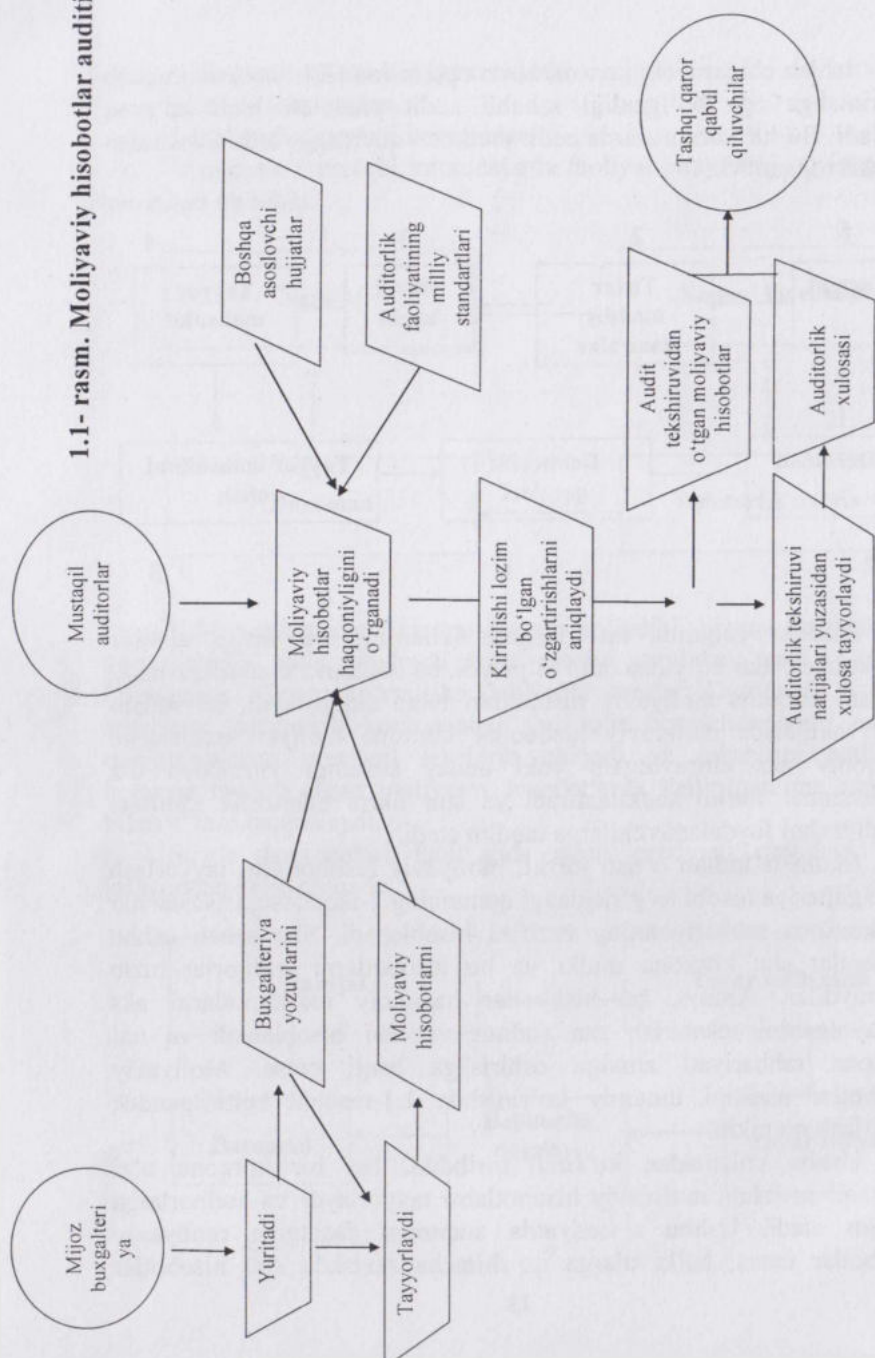

Auditor yuqorida tasvirlangan sikllarning har biriga alohida yondashadi, ular bo'yicha dalil to'playdi, bu dalillarni umumlashtiradi, natijani korxonada moliyaviy hisobotlari bilan taqqoslaydi, bu solishtirish natijasida moliyaviy hisobotlar korxonada faoliyati natijalarini haqqoniy aks ettirayotgani yoki unday emasligi yuzasidan o'z professional fikrini shakllantiradi va shu fikrni auditorlik xulosasi orqali tashqi foydalanuvchilarga taqdim etadi.

Shuni ta'kidlab o'tish joizki, moliyaviy hisobotlarni tayyorlash «Buxgalteriya hisobi to'g'risida»gi qonunning 7-moddasiga asosan har bir korxonada rahbariyatining vazifasi hisoblanadi. Shu sabab ushbu hisobotlar shu korxonada mulki va bu hisobotlarni auditorlar tuzib bermaydilar. Ammo, bu hisobotlar haqqoniy ma'lumotlarni aks ettirayotganini tekshirish esa auditor vazifasi hisoblanadi va uni korxonada rahbariyati amalga oshirishga haqli emas. Moliyaviy hisobotlar auditini umumiy ko'rinishda 1.1-rasmda keltirilgandek tasvirlash mumkin.

Ushbu chizmadan ko'rinib turibdiki, har bir korxonada o'zi mustaqil ravishda moliyaviy hisobotlarni tayyorlaydi va auditorlarga taqdim etadi. Ushbu vaziyatda auditorga faqatgina moliyaviy hisobotlar emas, balki ularga qo'shimcha ravishda shu hisobotlar

1.1- rasm. Moliyaviy hisobotlar auditi

**Karimjon Axmedjanov,
Alisher Sattorov**

AUDITGA KIRISH

**Toshkent – «INNOVATSION RIVOJLANISH
NASHRIYOT-MATBAA UYI» – 2021**

Muharrir:	X. Zakirova
Tex. muharrir:	A. Moydinov
Musavvir:	A. Shushunov
Musahhih:	L. Ibragimov
Kompyuterda sahifalovchi:	M. Zoyirova

**E-mail: nashr2019@inbox.ru Tel: +99899920-90-35
№ 3226-275f-3128-7d30-5c28-4094-7907, 10.08.2020.**

Bosishga ruxsat etildi 23.06.2021.

Bichimi 60x84 ¹/₁₆. «Timez Uz» garniturasida.

Ofset bosma usulida bosildi.

Shartli bosma tabog'i: 28,5. Nashriyot bosma tabog'i 28,0.

Tiraji: 50. Buyurtma № 71

**«INNOVATSION RIVOJLANISH NASHRIYOT-MATBAA UYI»
bosmaxonasida chop etildi.
100174, Toshkent sh, Olmazor tumani,
Universitet ko'chasi, 7-uy.**